

ВІДГУК

офіційного опонента – дійсного члена Національної академії педагогічних наук України, доктора психологічних наук, професора, завідувача лабораторії психології творчості Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Моляко Валентина Олексійовича

про дисертацію **Гречухи Ірини Анатоліївни**

на тему «Психологічні особливості розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 – соціальні та поведінкові науки зі спеціальності 053 «Психологія»

1. Актуальність теми виконаної роботи та зв'язок із галузевими науковими програмами. Дослідження літературних здібностей школярів є однією з актуальних проблем психолого-педагогічної науки. Сучасне суспільство потребує ініціативних, творчих, креативних, інтелектуальних, духовно свідомих громадян. Тому, перед сучасною системою освіти стоїть завдання у виявленні обдарованих дітей та молоді та забезпеченні сприятливих умов для їх особистісного зростання та творчої самореалізації, формування у них активного пізнавального та творчого інтересу до розвитку їх творчих здібностей. Розвиток літературних здібностей старшокласників вважається дійсно доцільним, оскільки даний віковий період характеризується якісним розвитком психічних властивостей особистості, які дозволяють досягти вагомих результатів в літературній творчості та позначаються на їх особистісному розвитку. Наявність у структурі літературних здібностей емпатії, її механізмів та емпатійних особистісних корелятивів уможлиблює процес літературної творчості. З огляду на це, дисертаційне дослідження Гречухи І.А. є актуальним і доцільним, та, безсумнівно, відображає багаторівневі зв'язки з іншими науковими галузями.

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

У результаті дослідження авторкою обґрунтовано та експериментально впроваджено основні результати дослідження психологічних особливостей розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників. Розроблено, апробовано та упроваджено програму розвитку літературних здібностей особистості раннього юнацького віку через актуалізацію та розвиток її емпатійності, що може бути використаною у роботі з літературно обдарованими школярами практичними психологами та вчителями української мови та літератури, керівниками літературних студій та факультативів, а також при підготовці фахівців спеціальності 053 «Психологія» для розвитку їх професійних компетенцій.

3. Нові факти, одержані здобувачем. Позитивної оцінки заслуговує авторський підхід до проблеми розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників, що полягає в конкретизації та обґрунтуванні теоретико-методологічних і методичних основ процесу розвитку літературних здібностей шляхом актуалізації та розвитку їх емпатійності. Авторкою теоретично обґрунтовано та експериментально доведено факторну типологічну структуру літературних здібностей та домінуючі чинники розвитку літературних здібностей старшокласників. Авторкою здійснено теоретичний аналіз особливостей розвитку емпатії в структурі літературних здібностей, подано результати емпіричного дослідження емпатії літературно творчих старшокласників, проаналізовано психосоціальні чинники розвитку літературних здібностей та емпатії як умови літературної творчості.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Ґрунтовність виконаного дослідження забезпечується глибоким науковим аналізом основних тверджень і положень роботи, списком використаних й опрацьованих джерел (354 найменувань, з них 32 – іноземними мовами), змістовними додатками. Це дало змогу дисертантці розробити програму розвитку літературних здібностей особистості старшокласників через актуалізацію та

розвиток їх емпатійності, що може бути застосована у роботі шкільних, міських та регіональних центрів розвитку творчих здібностей дитини.

Зауважимо, що дисертація характеризується змістовністю та обґрунтованістю викладених позицій, вдалим синтезом теоретичних та експериментальних результатів.

5. Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційне дослідження Гречухи І. А. містить нові, раніше не захищені наукові положення, а емпірично-експериментальні результати у сукупності розв'язують актуальні наукові завдання. Важливим також є те, що результати дослідження дістали апробацію у 19 наукових публікаціях, серед яких наукові статті, опубліковані як у наукометричних виданнях України, так і за кордоном, розділ у колективній монографії. Практичне значення роботи підсилюється впровадженням наукових здобутків в практику роботи із обдарованими школярами закладів загальної середньої освіти Житомирщини та студентами низки закладів вищої освіти України.

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації. Позитивної оцінки заслуговують результати як теоретичного, так й емпіричного дослідження та зроблені на їх основі висновки. Особливої уваги заслуговує розроблена авторкою програма розвитку літературних здібностей особистості раннього юнацького віку через актуалізацію та розвиток її емпатійності. Програма розвитку розроблялась з врахуванням основних положень про особливу чуттєвість, емоційну сприйнятливість, емпатійність літературно творчих старшокласників та ґрунтувалась на принципі розширення чуттєвого, інтелектуального та ціннісно-світоглядного досвіду з метою розвитку та становлення їх творчої особистості. Розвиток літературних здібностей пов'язувався із актуалізацією їх домінуючих чинників та умов їх розвитку; актуалізацією емпатійних психологічних механізмів, таких як: емоційного зараження, ідентифікації, особистісної, соціальної та моральної рефлексії, емоційної і когнітивної децентрації, надвчування.

7. Оцінка змісту дисертації та її завершеність загалом. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до них, висновків, списку використаних джерел та додатків. У роботі чітко представлений науковий апарат дослідження, визначено завдання, забезпечено відповідність завдань та висновків, які логічно вибудовуються зі змісту основної частини дисертації.

У першому розділі «Теоретичні засади дослідження психологічних особливостей розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників» розкрито основні положення загальної методології дослідження, подано результати аналізу основних підходів до дослідження здібностей у психології; розкрито особливості розвитку творчих здібностей особистості; здійснено аналіз психологічних особливостей розвитку емпатії старшокласників та емпатії як умови розвитку літературних здібностей старшокласників.

Під літературними здібностями розуміється особливе поєднання психічних властивостей особистості, які дозволяють досягти вагомих результатів в літературній творчості та позначаються на особистісному розвитку. Сенситивним для розвитку літературних здібностей визначено ранній юнацький вік. Глибокий аналіз літератури дозволив створити основу для побудови теоретичної структурно-динамічної моделі розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників. Відповідно до авторської моделі літературні здібності розглядаються як ієрархічне динамічне психічне утворення, яке має трирівневу типологічну структуру («схильність», «ознаки обдарованості / обдарованість», «талант»). На кожному з цих рівнів літературні здібності функціонують як чотирикомпонентне (афективний, когнітивний, мовленнєво-конативний та ціннісно-світоглядний) утворення. Структурні компоненти літературних здібностей мають свою змістову наповненість та особливості вираження на кожному з трьох рівнів. Кожен тип (рівень) літературних здібностей старшокласників забезпечується системним функціонуванням відповідного рівня розвитку інтегральної емпатії, домінуючих її форм та соціально-

психологічних, особистісних і суб'єктних корелятивів. Інтегральна емпатія та її окремі форми специфічно репрезентуються на кожному з цих рівнів та є умовою розвитку відповідної спрямованості літературних здібностей старшокласників на соціальний контроль, розвиток власної особистості, суб'єктну вчинковість.

У другому розділі «Емпіричне дослідження розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників» відповідно до мети, гіпотези, поставлених завдань дослідження та з метою емпіричного підтвердження авторської структурно-динамічної моделі авторкою було проведено констатувальний експеримент.

Авторкою емпірично встановлено, що процес становлення літературно обдарованої особистості обумовлюється соціальною ситуацією розвитку, а наявність в соціальному оточенні дитини значущих для неї людей, які є взірцями та підтримують її на всіх етапах творчого розвитку, є однією з умов особистісного та творчого зростання. До соціально-психологічних чинників розвитку літературних здібностей старшокласників дисертантка віднесла емпатійне соціальне оточення та наявність емпатійного наставника.

Вивчення ролі емпатії у літературній творчості старшокласників показало, що у творчих старшокласників домінують емпатійні переживання, які пов'язані з відчуттями краси Природи; філософії Світу, його моральних і духовних цінностей; навчальними шкільними ситуаціями; питаннями дружби і кохання. Об'єкти емпатії віддзеркалюють систему тематичних мотивів літературної творчості школярів.

Дисертанткою вивчалися особливості взаємозв'язків емпатії з розвитком літературних здібностей старшокласників у відповідності до їх вікових особливостей, демографічних та індивідуально-типологічних відмінностей, чинників їх розвитку. В результаті якого можна засвідчити наступне: 1) наявність кореляційних взаємозв'язків між показниками всіх структурних компонентів літературних здібностей старшокласників та рівнем розвитку їх емпатійності (інтегральною емпатією та її формами);

2) достовірні статистично значущі відмінності за показниками емпатії, її форм та особистісних емпатійних корелятив у старшокласників, що належать до різних типів (рівнів) розвитку літературних здібностей; 3) демографічні відмінності у розвитку емпатії в структурі літературних здібностей; 4) індивідуально-типологічні відмінності у розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників.

Відповідно до типів літературних здібностей («схильні», «обдаровані», «талановиті») та в залежності від ролі в кожному з них емпатії й її форм, емпіричним шляхом було встановлено типологічну структуру літературних здібностей старшокласників та домінуючі чинники розвитку літературних здібностей старшокласників, які підтверджують авторську теоретичну структурно-динамічну модель.

У третьому розділі **«Особливості розвитку емпатії у літературній творчості старшокласників»** репрезентовано програму розвитку літературних здібностей особистості раннього юнацького віку через актуалізацію та розвиток її емпатійності. Розвивальна програма побудована відповідно до розробленої дисертанткою теоретичної моделі та враховує результати проведеного емпіричного дослідження. Програма є комплексною та передбачала участь літературно творчих школярів в соціально-психологічному тренінгу, проведення з ними індивідуальних консультацій, ведення респондентами щоденника спостережень. Формувальний вплив здійснювався на базі низки закладів загальної середньої освіти Житомирщини. За підсумками контрольного зрізу після завершення впровадження розвивальної програми в експериментальній групі констатовано достовірне підвищення показників інтегральної емпатії та компонентів літературних здібностей. Контрольний зріз через чотири місяці після здійснення експериментального впливу показав стійкість досягнутих результатів експериментальної групи у розвитку літературних здібностей старшокласників через розвиток їх емпатійності, що підтверджує ефективність запропонованої розвивальної програми та висунуті гіпотези.

Дисертацію можна вважати завершеною науковою працею.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Цілком позитивно оцінюючи наукове і практичне значення дисертації І. А. Гречухи, приведемо непринципові дискусійні положення та зауваження:

1. У дисертації робиться наголос на домінантній ролі соціальних ситуацій у розвитку літературної обдарованості, безперечно слід було б віддати належне, хоча б побіжно, ролі спадковості (зокрема у поетів).

2. Так само, як здається, органічно вплітається в контекст проблеми емпатії положення щодо ролі інтуїції, мотиваційного блоку (інтереси, співчуття та ін..).

3. Автор залучила насправді вражаючу бібліографічну базу, але чомусь до неї не потрапили праці В. С. Соловйова, К. Г. Паустовського, О. Г. Цейтліна, Г. Саллівана, статті журналів «Клинический архив гениальности», «Вопросы творчества...» та ін.; в той час, як від деяких авторів можна було б «позбавитись» без найменших втрат.

Однак, висловлені зауваження та побажання не є принциповими, мають переважно рекомендаційно-дискусійний характер і, загалом, не знижують вагомої теоретико-практичної значущості результатів дисертаційної роботи І. А. Гречухи, а, швидше, вказують на її беззаперечну наукову цінність і безсумнівну перспективність.

9. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових виданнях. Основні положення та результати дисертації висвітлено у 19 публікаціях, серед яких 5 статей опубліковано у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України, 2 статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях (1 – одноосібна, 1 – у співавторстві), 1 – розділ у колективній монографії, 11 – у збірниках матеріалів конференцій та інших виданнях.

10. Ідентичність змісту анотації й основних положень дисертації. Структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в анотації, відображають основні положення дисертації.

11. Висновок. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що дисертація «Психологічні особливості розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників», є завершеним, самостійним дослідженням, що відповідає чинним вимогам до дисертації такого рівня (пп. 10-12 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03 2019 р. № 167 та Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України №40 від 12.01.2017 р.), а її авторка Гречуха Ірина Анатоліївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю «Психологія».

Офіційний опонент:

дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач лабораторії психології творчості
Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України

